

L'ESQUELLA DE LA TORRATXA L'EXPRESSIONI GIRONINA «CAN FANGA» APLICADA A LA CIUTAT DE BARCELONA

JOSEP M. CADENA I CATALÁN

L'antic costum de posar motius a persones en particular i d'una manera general als naturals o als habitants d'una població darrerament ha agafat una nova volada pel que fa a Barcelona i els barcelonins. El gran turisme interior que a Catalunya generen les sortides de cap de setmana de milers de ciutadans ha comportat que a moltes poblacions, tant de la costa com de la muntanya, siguin habituals els qualificatius de «camacos», «pixapins» i «diesels» per a designar d'una manera global els visitants que, suposadament, arriben en massa de la gran capital catalana. Sense deixar mai d'aprofitar les possibilitats econòmiques que d'aquestes anades i vingudes es deriven per al comerç en general i per a l'hostaleria i la restauració gastronòmica en particular, es fa broma sobre els visitants. Ni de bon tros tots són ciutadans de fet i de dret de Barcelona ciutat, ja que molts —i ben fet que fan!— viuen a poblacions de la gran àrea metropolitana. Però mai no s'arriba a precisar. Tots són «camacos» perquè s'admiren —«Que maco!»— de tota bellesa natural o monumental; tots són «pixapins» perquè és generalment admès que de tant en tant s'aturen en els seus viatges per alleugerir la bufeta en una pineda; o tots són «diesels» perquè, encara que arriben a tot arreu, mai no gasten res, és a dir, no fan tanta despesa com els comerciants locals voldrien.

Però «camacos», «pixapins» i «diesels» són motius contemporanis a nosaltres i els podem explicar amb molta facilitat. Més complicat és donar les claus sobre un quart motiu, aquell al qual dedico aquesta comunicació. Em refereixo a l'expressió «Can Fanga» aplicada a la ciutat de Barcelona i, per extensió —«Són de Can Fanga»—, als barcelonins en general. Nascuda, segons sembla, a terres gironines, en els darrers temps ha aconseguit una notable difusió gràcies a un programa de televisió i s'ha escampat a tot Catalunya sense que la majoria dels qui la fan servir com a facècia en coneguin la significació exacta.

«Fang», «fangar», «fanga»...

El *Diccionari de la llengua catalana* editat per l'Institut d'Estudis Catalans (1995, Barcelona - Palma de Mallorca - València) recull (p. 853-854) les accepcions «fang», «fanga», «fangada», «fangador fangadora», «fangal», «fangar», «fangós -osa», «fangot», «fangueig», «fanguejar», «fanguera», «fanguetejar» i «fanguissar». Totes tenen el seu origen en la definició de «fang»: «Mescla pastosa de terra i d'aigua» que es pot moure amb la fanga («Eina de ferro en forma de forquilla amb mànec de fusta que serveix per a girar la terra»). Segons els exemples que s'hi donen —«Els carrers estan plens de fang» i «Un camí fangós»—, podem treure la sensació que la primera preocupació és haver de transitar per llocs de terra enganxosa que fa difícil el pas i que embruta tot el que toca. D'aquesta manera, frases figurades com «Enviar algú a pastar fang» o «Estar dins el fang» —també «Viure en el fang»— fan l'efecte que les persones molestes han de rebre el càstig d'embrutar-se materialment i que aquelles que tenen vicis són equiparables a les que es presenten brutes de fang. I, encara que una *fangada* és a Lleida una mesura superficial agrària equivalent a 360 canes quadrades (871,609 metres quadrats), tot ve del fet que el *fangal* és un fons fangós i un *fangar* un lloc de molt de fang.

Per la seva banda, Joan Coromines, en el seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (Barcelona, Curial - Caixa de Pensions, 1982, vol. III [D-F], p. 876-878), ens dóna informació sobre l'origen germànic del mot i ens forneix de notables exemples literaris sobre com s'han de fer servir en els sentits literal i figuratiu el mot *fang* i els seus derivats. Troba l'expressió *fang* en Ramon Llull i en Guillem de Cervera i recull la denominació *fangueres* al dietari del baró de Maldà, el qual va escriure: «[...] carrer de Sant Andreu avall —amb alguns bassals d'aigua i bastantes fangueres, que en certs passos hom, amb lo bastó, hi té prou feina per no anar de costelles.» Com que el carrer de Sant Andreu del qual parla Rafael d'Amat i de Cortada, baró de Maldà, pot ésser de Barcelona i el text pertany a la darrereria del segle XVIII o als primers anys del XIX, és interessant comprovar com en una època molt reculada un autor barceloní ja feia referència al fet que alguns carrers de la ciutat eren bruts de fang i hi havia fangueres.

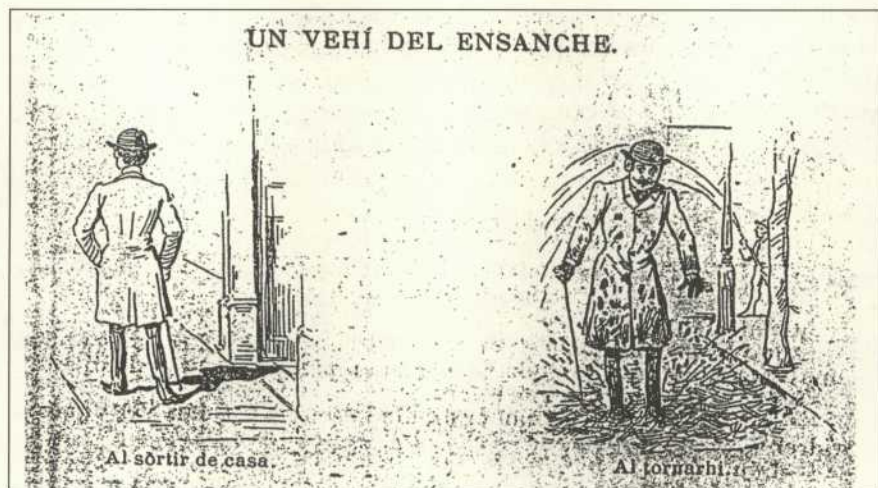
Tot ciutadà es queixa del fang

Totes les ciutats tenen carrers que s'enfanguen quan plou, com també en tenen pobles, viles i llocs urbans i rurals de tota mena. Però, com més important i poblat és un nucli urbà, més nombroses i fortes són les queixes dels seus habitants i de totes aquelles persones que visiten el lloc

quan la pluja o les mànegues dels serveis de neteja urbana enfanguen carrers i voreres encara sense asfaltar. Dins d'aquesta queixa tan general i persistent, que encara ara es troba a les seccions de «Cartes al director» i als comentaris d'actualitat ciutadana dels diaris, cal considerar la denominació «Can Fanga» aplicada a la ciutat de Barcelona. I dins d'aquest context es pot precisar que l'expressió, filla d'un estat general de crítica, comença a prendre forma des de la mateixa Barcelona quan s'emprenen les obres d'urbanització de l'Eixample i aquestes coincideixen amb pluges fortes i repetides.

El precedent de 1888

L'any 1888 Barcelona celebrà la seva Exposició Universal i engegà moltes obres de millora viària al sector de l'Eixample. No va ploure pas tots els dies, però sí que va fer-ho amb intensitat en els mesos de setembre (98,8 mm) i desembre (111,2 mm), fins al punt que molts dels carrers nous que anaven obrint-se quedaren intensament enfangats. El dibuixant Manuel Moliné va trobar en aquell fet el motiu per a una caricatura que publicà sense signar a la pàgina 89 de *L'Esquella de la Torratxa* per a 1889 i que tot seguit reproduïm.

Barcelona, «ciutat del fang»

Els anys que segueixen aquell almanac és factible trobar als números setmanals de *L'Esquella* i als seus almanacs, com també en unes altres publicacions informatives o festives, referències sovintejades a una Bar-

celona bruta i enfangada. Les deixo de banda per no allargar excessivament aquesta comunicació i poder anar directament al que per mi és l'origen de l'expressió pejorativa de «Can Fanga» aplicada a la ciutat de Barcelona.

Considero que l'expressió pren forma el mes de gener de 1903, quan a Barcelona el pluviòmetre recull 93 mm d'aigua i *L'Esquella de la Torratxa*, veient els redactors i els dibuixants del setmanari els fangars en què s'han convertit alguns carrers, diu que l'urbs és la «ciutat del fang».

Al seu número 1255, de 23 de gener de 1903, *L'Esquella de la Torratxa* dedica el seu habitual dibuix d'actualitat que va a la portada a remarcar que Barcelona és «la ciutat del fang» i a cridar entre admiracions d'indignació que «Això és Barcelona!!!». El dibuix, signat i datat per Llorenç Brunet, presenta la ciutat (vegeu la il·lustració de la pàgina següent) caminant per un fanguer ple de granotes i anant a rebre una parella de turistes molt mudats que caminen sobre xanques. És una caricatura en què es troben les crítiques principals que hom pot fer a una ciutat bruta i que es resumeixen d'aquesta manera: «Com podem estimular l'arribada del turisme de qualitat amb una ciutat tan bruta?»

És un argument que amplia A. March (pseudònim de l'escriptor festiu Juli Francesc Guivernau, també conegut com a C. Gumá), que en un article titulat «Barcelona en remull» (p. 51 i 52) s'adreça a l'alcalde, Josep Monegal, que encara no fa un mes que ha pres possessió de l'alcaldia, per dir-li que tot l'encert que ha demostrat amb diverses millores en el servei de tramvies l'ha perdut amb la ciutat enfangada. L'article en qüestió diu el que segueix a la segona part, que és la que ens interessa:

—¡Visca, visca'l nou alcalde!

Y'l senyor Monegal, coronat de verts llores, cullits á las plataformas dels tranvías, entrava victoriosament al Capitoli.

Pero l'endemá va posarse á ploure y'ls barcelonins, al sortir de casa, van trobarse ab els carrers cuberts d'una capa de fanch asquerós.

—¡Dimontril!... Quan l'arcalde veji aquesta indecencia... Bonich es ell pera tolerar semblant abandono.

Pero continuá plovent, els carrers seguien plens de fanch repugnant, y l'arcalde, sense moure's.

—Donchs ¿qué fa aquest home? ¿Cóm rediantre permet que Barcelona, la segona capital d'Espanya, la població més cosmopolita de la península ibérica ofereixi un quadro tan desconsolador?

Y venía la nit, y's feia de dia y la pluja seguía cayent, cayent, monótona y acompassada, renovant ab constancia desesperadora la capa de llot

LA ESQUELLA
DE LA
TORRATXA

PERIÒDICH SATÍRICH
HUMORÍSTICH, ILUSTRAT Y LITERARI
DOVARÀ AL MESOS DUS ESQUELLOTS CADA SEMANA

10 céntims cada número per tot Espanya
Números atrassats 20 céntims

ADMINISTRACIÓ Y REDACCIÓ
Llibreria Espanyola, Rambla del Mitj, núm. 20
BARCELONA

PREU DE SUSCRIPCIÓ
Fora de Barcelona, cada trimestre Espanys, 3 pessetas
Cuba, Puerto Rico y Extranjer, 5

LA CIUTAT DEL FANCH

!!! Aixó es Barcelonalll

relliscós que'ls pobres transeunts se'n emportaven en els baixos dels pantalóns y en las destrossadas solas del calsat.

—¡Senyor arcalde, per Deu! ¿Qué no ho veu aixó? Miri que'l crédit y'l bon nom de la ciutat no hi guanyan gran cosa ab aquesta exhibició de porqueria!...

Y'l senyor arcalde, res: callat, mut com si li diguessin Lluçia.

Pel casco antich era difícil donar un pas sense posarse fet una llástima. La mateixa Rambla, la plassa de Catalunya estavan convertidas en un mar de fanch.

Al Ensanxe, 'ls vehins que s'atrevían á abandonar el seu domicili eran mirats com uns héroes pels altres que desde'ls balcons, darrera dels vidres, els contemplavan.

Dels pobles agregats no hi ha que parlarne... Cap vegada com aquesta s'haurá dit ab més exactitut alló de que «era precis apartarne'ls ulls ab horror y l'estomach ab asco».

—¡Pero, senyor arcalde! —tornava á dir la gent, ja ab la mosca á la punta del nas—: ¿encare no creu arribada l'hora de apiatarse de nosaltres?

Y l'arcaldé, manco, sort ó cego, ni responia res, ni feya res, ni semblava comprendre que, efectivament, la indignació del públich era motivada y legítima.

¿Qué havia de succehir?

Que'ls aplausos van convertirse en xiulets, que las alabansas se tornaren recriminacions y que'ls mateixos barcelonins que días abans s'havían desconjuntat els brassos manejan l'incenser en honor del arcalde, de bona gana l'haurían arrastrat... pel fanch, aquell fanch repugnant que com una alfombra d'ignominia cubria'ls carrers de la hermosa perla del Mediterrani.

¡Ah, senyor Monegall!... Els tranvías, las plataformas, la guardia municipal dedicada á la cassa de passatgers infractors... Aixó es treballar la cera, feyna fácil y propia sols pera enlluhernar als esperits cándits.

Els homes de puny, els que pensan més en la durada de la obra qu'en l'aplauso immediat de la *galería*, treballan el ferro.

¡Si hagués sentit, per no haverho vosté entés aixís, lo que del nou arcalde s'ha dit durant aquests interminables días de pluja!...

A. MARCH

En el mateix número (p. 54 i 59, respectivament) els dibuixants Miró i Robert publiquen les caricatures següents:

CROQUIS BARCELONINS

Quan cauen quatre gotes.

Quan no cauen vuyt.

PREGUNTA Y RESPUESTA

—Pero ¿hont son las brigadas?
¿Hont las podrém trovar?

—A Santa Catarina,
á l' hora de cobrar.

I encara un desconegut Alter Ego —col·laborador, probablement, espontani i ocasional— hi publica (p. 58) amb el títol «Aygua vá!» aquests versets:

¡AYGUA VÁ!

Carta oberta

Estimat Sant Pere: Estás,
segons veig, molt de brometa.
¿Per qué no tanca's l' aixeta?
imira que 'ns ofegarás!
Tú 't vals perque ets l' espitero
celestial y au laygua vá!
Aixó es que per sota má
cobras d' algun parayguero...
L' aygua 'ns arriba al clatell
y la compassió no 't mou
ifa tretze días que plou!
¡ja se 'ns fá escata á la pell!
Els pobres barcelonins
s' enfangan fins á la panxa
¡si vejessis, quin Ensanxa,
com s' han posat els camins!
En lloch trobas las passeras
y plou sempre ab un deffici...
que no sabs el perjudici
que porta á las bugaderas.
Si dura aquesta desgracia
tots ens tornarém sardinas
y veurás las «golondrinas»
portant passatjers á Gracia.
L' aygua ja se 'ns fica al pís.
als carrers s' hi fan granotas
y no guanyarém per botas
si segueix la cosa aixís.
Ab un temps aixís, es clá,
tot s' estova, tot suqueja;
y el tabaco s' humiteja
y després no vol tirá.
¡Vaja, prou, Sant Pere, prou!
Ó surt el sol ans d' un' hora
ió 'm faig dú una incubadora
d' aquellas del carrer Nou!
Ficat allí, tinch indici
de qué s' hi está molt rebé.
¡Donchs, que plogui si convé
fins el día del judici!

Y dirás, per ff, al bon Deu,
aquell de la barba blanca,
que si l' aixeta no 's tanca
tot el crédito perderéu.
Que 'l bon Deu, al crear d' home,
no hi va tenir prou salero...
¡L' hagués fet ab xubasquero
y ab sabatetas de goma!

ALTER EGO

Amb més o menys intensitat les pluges persistiren i, com que Barcelona continuava en obres, el recurs de comparar la ciutat amb un fangar fou utilitzat per més dibuixants i humoristes gràfics i literaris. Com a exemple, ofereixo les caricatures publicades els anys 1898 i 1906 a *L'Esquella de la Torratxa* (números 1037, 25.11.1898, p. 770 i 771; i 1306, 15.1.1906, p. 42):

BARCELONA AL FANCH

Tira que tira, pero no 's mou:
si arriba á casa ja farà prou.

BARCELONA AL AYGUA

—¿Y aixó, mala negada?
¿Que s' ha obert l' aqueducto de Moncada?

QUAN CAUHEN QUATRE GOTAS

—Está vist: els Ajuntaments se cambian, pero 'l fanch sempre es el mateix.

Aturo aquí aquesta primera aproximació als orígens de l'expressió «Can Fanga», molt arrelada a Girona però, al meu entendre, amb orígens barcelonins.

QUADRE DE PLUGES A BARCELONA
EN ELS MESOS DE GENER DE 1876 A 1919

Any (mes de gener)	Pluviòmetre Pluja mensual en mil·límetres	Any (mes de gener)	Pluviòmetre Pluja mensual en mil·límetres
1876	48,36	1898	233,00
1877	1,92	1899	25,80
1878	7,00	1900	1,50
1879	91,00	1901	18,30
1880	15,00	1902	7,60
1881	87,00	1903	93,00
1882	38,00	1904	114,50
1883	62,00	1905	59,00
1884	16,50	1906	— ¹
1885	16,60	1907	13,75
1886	13,00	1908	39,50
1887	10,80	1909	30,75
1888	29,40	1910	0,75
1889	46,50	1911	51,75
1890	85,40	1912	47,50
1891	25,00	1913	30,90
1892	48,20	1914	38,30
1893	1,70	1915	16,50
1894	37,50	1916	0,00
1895	19,30	1917	46,60
1896	47,10	1918	— ²
1897	46,10	1919	33,10

Font: almanacs del *Diario de Barcelona*.

1. No hi ha mesurament el mes de gener.
2. L'almanac per a 1919 no va publicar l'estadística de 1918.

MESOS ENTRE ELS ANYS 1876 I 1919 EN QUÈ A BARCELONA
ES VA MESURAR MÉS AIGUA DE PLUJA QUE ELS 93 MIL·LÍMETRES
QUE ES VAN RECOLLIR PEL GENER DE 1903

Any	Mes	Mesurat en mil·límetres	Any	Mes	Mesurat en mil·límetres
1888	Setembre	98,80	1904	Gener	114,50
	Desembre	111,20	1905	Setembre	100,70
1889	Octubre	114,40	1906	Desembre	110,75
1890	Setembre	139,20	1907	Maig	95,50
1891	Setembre	112,90		Octubre	197,75
	Octubre	145,40	1908	Abril	102,25
1892	Març	97,20		Novembre	101,00
1894	Maig	125,40	1910	Setembre	156,25
1896	Juliol	159,40	1911	Octubre	111,75
	Agost	140,90	1913	Setembre	137,60
	Novembre	112,80	1914	Maig	162,60
1897	Setembre	183,80		Octubre	206,80
1898	Març	131,30		Novembre	108,00
	Novembre	109,50	1915	Abril	109,40
1900	Agost	94,10		Maig	109,00
1901	Juny	155,60	1916	Febrer	140,50
	Juliol	107,00		Abril	94,20
	Octubre	123,20	1917	Febrer	151,80
	Desembre	124,00	1918	Octubre	222,80
1902	Abril	130,00		Novembre	177,70
	Agost	95,00	1919	Setembre	101,50
1903	Gener	93,00			

Font: almanacs del *Diario de Barcelona*.